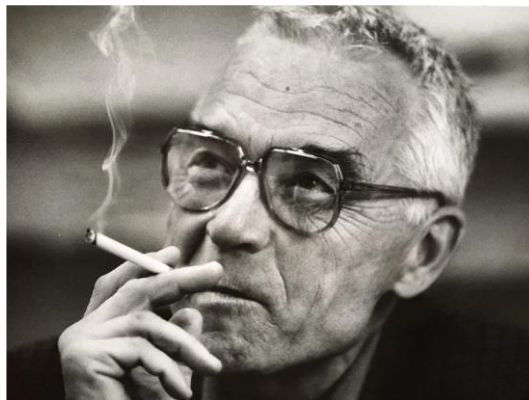

Szilágyi Ákos

Sarkantyú és bögoly

Hódolat Gombár Csabának

Elképzelem, ahogy a Korridor ásványvizektől roskadozó szümpozioni asztala körül az állam természetéről folyó vita hevében, mikor odaérünk, hogy van-e egyáltalán még dolga az állammal magunkfajta léhűtőknek – tudósoknak, filozófusoknak, társadalomkutatóknak, költőknek – , s ha van, mi lenne az, a körben ülők általános derűtségére kiszalad a számon Szókratész mondata: „Sarkantyú lenni az állam vékonyában...” Gombár Csaba felkapja fejét és elégedetten csettint: „sarkantyú lenni...hogyan is mondtad? az állam vékonyában? Nagyon jó! Le a kalappal Szókratész előtt! Hol mondta ezt? Persze, a védőbeszédében!” Hozzáteszem: nem sokkal kivégzése előtt. „Úgy látszik, nagyon mélyre hatolhatott az a sarkantyú...” – dűnnyögi Csaba a rá jellemző kesernyés humorral. Igaz, ami igaz: Szókratészt tényleg államellenes bűnökért fogták perbe és ítélték halálra. Csaba a fejét csóválja: „Hogy érted azt, hogy *államellenes* bűnökért?

Miféle államról beszélünk? És hol van ennek az államnak az a bizonyos »vékonya«?»

Csabának, mint mindig, amikor a fogalomhasználatot kezdi feszegetni, most is igaza van. Minden művét, egész gondolkodói habitusát áthatja a fogalomtisztázó szándék, a világos fogalmi elválasztások igénye, a törekvés a tiszta vonalvezetésű fogalmazásra, az önkényes, hányaveti, fegyelmezetlen fogalomhasználat megzabolázására, valamilyen szüntelen belső készítés a rendrakásra, Augiasz fogalmi istállójának kitakarítására. Nyugtalanítja, néha egyenesen felpaprikázza a fogalomhasználat rendetlensége, kuszasága. Tisztában van vele, hogy nem lehet minden egyes felelőtlen fogalomhasználó vagy zabolátlanul ficáncoló fogalom mellé egy-egy fogalomhasználati szabályzatot állítani; a fogalmakat nem lehet vonalzóval – hogy ne mondjam: reglettával – elválasztani egymástól; és az értelem mégoly odaadóan és szakavatottan gondozott illatos kertje sohasem fogja fölvenni egy angolpark vagy egy menetszázad szigorú alakzatát. Ha azonban eleve nem is törekszünk a fogalmilag tiszta beszédre, a jelentések, értelmi tartományok szétválasztására, a zavaros, homályos, ellentmondásos fogalomhasználat kiküszöbölésére, akkor a gondolkodás démonikus zűrzavarában megszűnik az egymás szavát értők (és hallók) párbeszédének még a lehetősége is, és a társadalom védtelenné válik a „meg nem gondolt gondolatok” előtt, azok pedig tudjuk hová vezetnek: a csatornába. Sokatmondó, hogy Gombár Csaba gondolkodói pályafutását – térdig járva a kései államszocializmus ideológiai katyvaszában – éppen a

„politikai tagoltság” fogalmának módszeres kifejtésével és a politikai fogalmak értelmező szótárának összeállításával kezdte. Előbbi, még jóval személyes ismeretségünk előtt, kézirat formában, afféle intézeti szamizdatként keringve került kezembe a múlt század sivár hetvenes éveiben, utóbbi már könyvecskeként, de mindkettő – angolszász empirizmust karteziánus világossággal ötvöző – nyelvezete jótékony hidegzuhanyként hatott „teuton ködöktől” megült politikai gondolkodásomra.

De térjünk vissza Csaba kérdéséhez azon a bizonyos képzeletbeli Korridor-szümpozicionon, ahol a Platón szövegéből – a *Szókratész védőbeszédéből* – kiragadott (pontosabban: *Szókratész szájába adott*) mondatban az „állam” fogalma megjelent. „Szájába adott” mondatról beszélek, hiszen nem is őt, hanem Platónt idéztem (őt is csak a szöveg első magyar fordításából), lévén Szókratész soha nem írt le egyetlen mondatot sem, annyira rossz véleménye volt az írásról. Szókratész – éles ellentétben velünk, magukat íróasztalok gályáihoz láncoló, mára anakronisztikus kulturális kövületekké szikkadt írástudókkal – a szólás embere volt, köztéri, hogy ne mondjam, utcai bölcselő: „állandóan a nyilvánosság előtt forgott – mint tanítványa, Xenophón emlékezik vissza rá. – Már kora reggel a sétányokra és sportpályákra sietett. Amikor megtelt a piac, ott tűnt föl, és a nap hátralevő részét mindig ott töltötte, ahol számítása szerint a legtöbb emberrel találkozhatott. Jobbára beszélt is, az érdeklődők pedig meghallgathatták.”

Amikor az idézett mondatban Szókratész „állam”-ot említ, akkor nem a „hatalomról”, a „hivatali adminisztrációról”, a „hatóságról”, hanem a polgárok alkotta poliszról, a szabad athéni férfiak közösségéről beszél, világosan elválasztva a *köz* ügyeit, az „államügyeket” a magánügyektől, a *közemberit* a *magánemberitől*, habár ez utóbbin sem azt érti – a nyilvánossággal szembeállított privátembert és privátéletet –, amit rendesen a modern polgári társadalomban értenek rajta és ami nagyjából a görög „oikosz” (a háztartás, a ház körüli teendők szolgálai és női) világának felel meg, ahol se szabadság, se szépség: „Talán különösnek látszik – olvassuk Szókratész szavait Platónnál –, hogy *magánúton* [Kiemelések itt és a továbbiakban tőlem – Sz.Á.] *mindenkihez elmegyek, tanácsokat adok, és sokat fáradozom, nyilvánosan azonban nem merek a sokaságotok előtt fellépni és a városnak tanácsot adni.* Ennek pedig az az oka (...), hogy ha én már régen megkíséreltem volna *az államügyekben való nyilvános szereplést*, már régen elpusztultam volna, és sem nektek nem tudtam volna használni, sem magamnak. Ne haragudjatok rám, ha kimondom az igazat: nem is lehetséges, hogy biztonságban maradhasson bármely ember, *aki akár veletek, akár bármilyen más sokasággal nemesen szembeszáll, és megakadályozza azt a sok igazságtalanságot és törvényteleniséget, ami a városban történik* – arra van szükség, hogy *az igazságért valóban harcoló ember*, ha legalább rövid időre biztonságban akar maradni, *magánéletet és ne államférfíui életet* éljen [ἰδιωτεύειν ἀλλὰ

μη δημοσιεύειν].” Az „állam” tehát maguk a politikai közösséget, a sokaságot alkotó athéni férfiak, bizonyos értelemben a démosz. Az „államférfiúi életet élni” kissé félrevezető fordítás, hiszen a μη δημοσιεύειν [mé démoszieüein] csak annyit jelent, hogy „nem közemberi életet élni”, vagyis nem vállalni közfeladatot, nem venni részt a polisz ügyeinek intézésében, nem foglalkozni közügyekkel. Aki elég bölcs ahhoz, hogy az igazság ügyét képviselje közemberként a közösség előtt, és gyakran a közösséggel szemben, az kevésbé lesz kitéve annak, hogy idő előtt beverjék vagy lenyisszantsák a fejét, több esélye lesz a hosszú életre, amit persze így sem visszavonultan, magának fog élni, hanem embertársaiért, hogy *az emberi dolgokban* keresett és talált igazságot és szépséget a javukra fordítva használhasson nekik. „Idiótészként”, azaz „idióta módjára” élni annyit jelent, hogy egyszerű polgárként, magánemberként, közkatonaként – vagy a közéleti emberrel, tisztségviselővel, hivatalos emberrel szemben laikus, közönséges, tudatlan emberként – élni (idióteüó = magánemberként él, cselekszik). Így élte – egy rövid ideig tartó kényszerű közéleti megbízatást kivéve – Szókratész is a gondolkodó nyilvános – a köztérben zajló – magánéletét, jóllehet sorsát – a fejbeveretést – végül így sem kerülhette el.

De miről és mivégre beszélgetett Szókratész „magánemberként”, idiotészként a többi „idiótésszel” – mint ő hangsúlyozza: „külön-külön” –, ha nem közügyekről, nem az állam dolgairól, vagyis „politikáról”? Nos, „emberi dolgokról” beszélgetett, ahogy Xenophon írja, bővebben is

kifejtve, mik is ezek az „emberi dolgok”, és mi célból hozta fel őket Szókratész: „Ő maga pedig folyton az emberi dolgokról beszélgetett, megvizsgálva, mi a jámbor és mi az istentelen, mi a szép, mi a rút, mi az igazságos és mi az igazságtalan, mi a józanság és mi az őrjöngés, mi a bátorság és mi a gyávaság, mi az állam, mi a politikus, mi az emberek fölötti hatalom, milyen az, akinek hatalma van az emberek fölött, és egyebekről is szót váltott, mert meggyőződése szerint azok, akik járatosak az ilyen kérdésekben, részesülnek a szépséggel párosult kiválóságban, *akik pedig tájékozatlanok bennük, joggal nevezhetők szolgálkúnek.*” A szókratészi beszélgetések értelme tehát abban állt, hogy a szóban forgó gondolati elválasztásokkal, megkülönböztetésekkel elősegítse beszélgetőtársai felébredését a tudatlanságból, a szolgaság mákonyos állapotából, ráeszméltesse őket az igazságra és az igaz életre, hogy a meg nem gondolt gondolatok öntudatlanságba rántó örvényéből eljuthassanak arra a tudatszintre, amelyen az emberi élet egyetlen zsinórmértéke a „szépséggel párosult kiválóság”, a hübrisz pedig – a hatalomvágy, a pénzvágy, a gyönyörvágy hübrisze – nem szabadulhat el, a tudatlanságból fakadó elbizakodottság, gőg, dölyf, felfuvalkodottság, mértéktelenség, igazságtalanság nem lehet úrrá az emberen.

A szókratészi mondatban tehát – „sarkantyú lenni az állam vékonyában” – semmi nem az, aminek látszik vagy hallatszik. Az eredeti Platón-szövegben nem is „sarkantyúról” beszél Szókratész, noha a nehéztestű, lomha „állam-ló” ösztökélésének metaforája ezt a fordítói

értelmezést sem zárja ki teljesen (műópizó = sarkantyúz), hanem „bögöly” (hipposz műópizómenosz = bögöly csípte-sarkantyúzta ló), amellyel Devecseri Gábor fordításában találkozunk: „Most tehát, athéni férfiak, nagyon is távol állok attól, hogy – mint ahogyan vélnék – magamat védelmezzem, hanem titeket védelmezlek: ne vétkezzetek az isten ajándéka ellen azzal, hogy engem elítéltek. Mert ha engem kivégeztettek, nem egykönnyen találtok más ilyen embert, akit, *ha ez nevetségesen hangzik is*, egyenesen úgy küldött városotokra az isten, *mint valami nagy nemes paripára, mely éppen nagysága miatt meglehetősen lomha, és rászorul arra, hogy egy bögöly felébressze.*” Bögöly vagy sarkantyú, mindegy, a városállam „ébresztése” nem a politikai hatalomra, nem a politikusokra, az adminisztrációra, a hatóságokra vonatkozik, hanem a poliszt alkotó, de nem izolált, a többiektől nem különválasztott egyes emberre, arra a bizonyos idiótészre (magánemberre).

Úgy látom, Gombár Csaba – egy egészen másfajta világállapotban, egészen másfajta emberi és politikai körülmények között – egész eddigi gondolkodói életében ezen a szókratészi úton járt: nem a hatalmat vette célba, nem a hatalommal igyekezett párbeszédet kezdeni, nem a politikusokat akarta felébreszteni, meggyőzni, átalakítani, jobbá tenni, hanem az egyes embert, a közösséget. A szókratészi út, amelyért a fizetség rendesen mindkét oldalról – hatalom és nép oldaláról egyaránt – a vegzatúra, az üldöztetés, a furkósbot (rossz esetben a bürokpohár), nélkülöz minden látványos akciót, hősies fellépést, egészen köznapi, de gondolkodó számára csakis ennek – a

közgondolkodás átalakításának: a közösség eszméltre ébresztésének – van igazi tétje, igazi értelme. Ha a hatalom emberének vagy magának a hatalomnak az átalakítását veszi célba, akkor, még ha – hősi vagy kevésbé hősi módon – sikerre vezet is tevékenysége, lényegileg nem fog változni a világ rendje. Az eszméletét vesztett közösség nem tud mit kezdeni az újonnan szerzett lehetőségekkel és az állam vissza fog zuhanni a zsarnokság tegnapi vagy tegnapelőtti eszméletlenségébe, vagyis – így vagy úgy – újra előáll az egész régi szemét.

Könyvbemutató 1999-ben a Frankfurter Könyvvásáron (jobbról balra) Gombár Csabával, Hankiss Elemérrel, Lendvai Pállal, Lengyel Lászlóval